

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΚΔΑΤΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΕΞΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΜΗΝΑ Δ. ΜΥΡΤΙΔΟΥ
1961

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΡΕΥΝΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ

Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ θὰ ὑποτυπώσωμεν διὰ βραχέων παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τῶν κυριωτέρων τοῦ Ἡρακλείτου ἀποσπασμάτων¹ (= Diels-Kranz, *Fragmente der Vorsokratiker* (ἕκτη ἔκδοσις), Βερολίνον 1951/1952, τόμος I).

Α. Ἐν τινὶ ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου (ἀπ. 69), τὸ ὁποῖον διασφίξει ὁ Ἰάμβλιχος (= Περὶ μυστηρίων V, 15) μνημονεύονται τὰ κάτωθι: «*θναίων τολών τιθῆμι διττὰ εἶδη· τὰ μὲν τῶν ἀποκεκαθαυμένων παντάπασιν ἀνθρώπων, οἷα ἀπ' ἐνδὸς ἂν ποτε γένοιτο σπανίως, ὡς φησὶν Ἡ., ἢ τινῶν ὀλίγων εὐαριωμήτων ἀνδρῶν· τὰ δ' ἔνυλα κτλ.*».

Καθ' ἡμᾶς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἰαμβλίχου δὲν τυγχάνει ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου εἰμὴ μόνον δοξογραφικῆ περὶ τούτου πληροφορία· εἶναι ἀληθές ὅτι περὶ ἀπολεσθέντων ἔργων, ὧν τὸ περιεχόμενον γινώσκειται νῦν, ἔχομεν νὰ ἀποδεχθῶμεν δύο τινά, ἢ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς μεταφέρουσιν αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον διὰ τῶν λέξεων, ὡς εἶχε γράψει ὁ συγγραφεύς, ἢ μεταφέρουσι τὸ ἀπολεσθὲν κείμενον τοῦ συγγραφέως δι' ἄλλων λέξεων προσέχοντες μόνον, ὥστε νὰ μὴ ἀφίστανται αὐταὶ τοῦ πνεύματος τοῦ συγγραφέως· καὶ τοῦτο συμβαίνει, ἢ διότι τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον δὲν ἐσφίζετο μέχρι τῶν χρόνων τῶν συγγραφέων, ἢ καὶ ἐὰν ἐσφίζετο, οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, οἱ διασώσαντες τὰ ἀπολεσθέντα ἔργα τοῦ εἰρημένου συγγραφέως, δὲν ἀπέδωσαν τὴν δέουσαν προσοχὴν εἰς τὴν πιστὴν μεταφορὰν τοῦ κειμένου, ἀλλὰ μετέφερον τοῦτο δι' ἰδίων λέξεων ἀποδίδοντες μόνον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου². Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην δύ-

1. Βιβλιογραφικὰ περὶ Ἡρακλείτου: Iðè R. M u t h, Herakleitos, 1. Bericht: 1939 bis 1953: Anzeiger für die Altertumswiss., VII, 2, 1954, σ. 65-90 (πρὸς καὶ βιβλιογραφίαν περὶ Ἡρακλείτου (1876-1897) ὑπὸ Fr. Lortzing ἐν Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswiss. CXII, 282-322) καὶ A. N. Ζοῦμπον, ἐν «Πλάτων» 9 (1957), σ. 69 κ. ἐξῆς.

2. Πρὸς A. N. Ζοῦμπον, Παρατηρήσεις εἰς ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, Ἀθήναι 1956.

ναται νὰ καταλεχθῆ καὶ τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Ἰαμβλίχου, τὸ ὁποῖον μνημονεύεται νῦν ὡς ἀπόσπασμα τοῦ Ἐφρασίου· ὁ Ἰάμβλιχος ἐνταῦθα μεταφέρει δι' ἰδίων λέξεων (= ὡς φησιν Ἡρ.) ἀντιλήψεις τοῦ Ἡρακλείτου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ περὶ θυσιῶν· τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Ἰαμβλίχου συμπληροῦται διὰ τοῦ ἑοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου¹: «καθαίρονται δ' ἄλλω αἵματι μαινώμενοι οἶον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβὰς πηλῷ ἀπονίζοιτο κτλ.» (= Ἀριστοκρ., Θεοσοφ. 68 (Buresch Klugos, 118), Ὠριγ., Κατὰ Κέλσ., VII, 62).

Ὁ Ἡρακλείτος ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ Ἰαμβλίχου διακρίνει δύο εἶδη θυσίας, ἦτοι τὰς ὑπὸ τῶν ἀγνῶν ἀνθρώπων προσφερομένας (= τῶν ἀποκεκαθαρμένων παντάπασιν ἀνθρώπων), αἵτινες καὶ θὰ εἶναι, ὡς εἰκός, ἐν εἶδος «νοερᾶς προσευχῆς» καὶ τὰς ὕλικὰς θυσίας (= ἐνυλὰ), ἦτοι τὰς θυσίας τῶν ζώων, ἀλλὰ τότε συμβαίνει ἀντὶ νὰ ἐξαγνισθῶσιν οἱ ἄνθρωποι (= καθαίρονται) διὰ τὸ ὑποτιθέμενον ὑπ' αὐτῶν ἀμάρτημα, δι' ὃ προσφέρουσι καὶ τὴν θυσίαν τοῦ σφαγιασθέντος ζώου, ἐν τούτοις «δ' ἄλλω αἵματι μαινώμενοι οἶον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβὰς πηλῷ ἀπονίζοιτο». Ἐν κατακλειδί τὸ ἀναγραφὲν χωρίον τοῦ Ἰαμβλίχου ἐνέχει τὰς περὶ θυσιῶν ἀντιλήψεις τοῦ Ἐφρασίου, ὡς ἔδειξε καὶ τὸ ἑοῦ ἀπόσπασμα αὐτοῦ² (ἡ προτίμησις τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς τὰς νοερᾶς θυσίας δεικνύεται διὰ τῶν φράσεων τοῦ Ἰαμβλίχου: ἀποκεκαθαρμένων παντάπασιν ἀνθρώπων, οἷα ἀφ' ἐνὸς ἀν ποτε γένοιτο σπανίως), πλὴν ὅμως ὁ Ἰάμβλιχος οὐδεμίαν Ἡρακλείτειον λέξιν ἢ ἔκφρασιν διατηρεῖ.

2. Ἐν ἄλλῳ τινὶ ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου μνημονεύονται τὰ ἑξῆς: «ἀμαθίην γὰρ ἄμεινον κρύπτειν, ἔργον δὲ ἐν ἀνέσει καὶ παρ' οἶνον» (ἀπ. 95 = Πλουτ., Συμπ. προβλ. III 1, σ. 644 f).

Ὁ Στοβαῖος (Ἀνθολ. I, 175, Hense) πάλιν διασώζει ἕτερον ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, ὁμοιον ἀκριβῶς πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου μνημονευθὲν καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς: «κρύπτειν ἀμαθίην κρέσσον ἢ ἐς τὸ μέσον φέρειν» (= ἀπ. 109).

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἀποσπάσμασι δύναται νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι ἡ πραγματικὴ ἔκφρασις τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι «ἀμαθίην γὰρ ἄμεινον κρύπτειν» διὰ τὸ 95ον ἀπόσπασμα καὶ «κρύπτειν ἀμαθίην κρέσσον»

1. Πρβ. M. Marcovich, Note on Heraclitus: Classical Philology LIV (1959), σ. 259.

2. Πρβ. D. Robertson, Heraclitus fr. 5 Diels: Proceedings of the Cambridge Philosophical Society.

διὰ τὸ 109^{ον} ἀπόσπασμα· αἱ περαιτέρω ἐκφράσεις « ἔργον δὲ ἐν ἀνέσει καὶ παρ' οἶνον » καὶ « ἢ ἐξ τὸ μέσον φέρειν » ἀπηχοῦσιν ἰδέας τῶν διασωσάντων τὰ ἀνωτέρω ἀποσπάσματα συγγραφέων, πλὴν ὅμως ἀποτελοῦσιν αὐταὶ καὶ σκέψεις τοῦ Ἐφεσίου, διότι γνωστὸν τυγχάνει ὅτι ὁ οἶνος δὲν ἀπετέλει πρόσφιλῃ ἔννοιαν διὰ τὸν Ἡράκλειτον: « ἀνήρ ὀκότεν μεθυσθῆ, ἀγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος, οὐκ ἐπαίτων ὄκη βαίνει, ὕγρην τὴν ψυχὴν ἔχων » (ἀπ. 117 = Στοβ., Ἀνθ. I, V, 7).

Καθ' ἡμᾶς, οἱ προειρημένοι συγγραφεῖς ἢ ἀντιλοῦσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἢ ὁ Στοβαῖος, μνημονεύων τὸ ἀνωτέρω τοῦ Ἡρακλείτου ἀπόσπασμα, ἔχει ὡς πρότυπον τὸ τοῦ Πλουτάρχου, ὅπωςδῆποτε τὰ ἀνωτέρω ὡς δύο μνημονευόμενα δύναται κάλλιστα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἓν.

3. Ἐν τινι ἄλλῳ ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς: « *Αὐτὰ « ἄκεα » Ἡράκλειτος προσεῖπεν ὡς ἐξακεσόμενα τὰ δεινὰ καὶ τὰς ψυχὰς ἐξάντεις ἀπεργαζόμενα τῶν ἐν τῇ γενέσει συμφορῶν* » (ἀπ. 68 = Ἰαμβλ., Περὶ μυστηρίων 38, 13)· ἐνταῦθα ἡ μόνη Ἡρακλείτειος λέξις, ἣτις διεσώθη, εἶναι τὰ « ἄκεα »· ἴπαν τὸ ὑπόλοιπον τμήμα αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἐρμηνείαν, σχόλια καὶ διασαφήσεις τῶν ἀναγραφέντων ὑπὸ τοῦ Ἰαμβλίχου· ἡ λέξις « ἄκεα » σημαίνει ὡς γνωστὸν « τρόπους πρὸς ἴασιν »¹, ἦτοι φάρμακα, ἅτινα κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἰαμβλίχου ἐπιφέρουσιν ἴασιν τῶν συμφορῶν καὶ λύτρωσιν τῶν ψυχῶν.

Ὁ Ἰαμβλίχος, γράφων « περὶ μυστηρίων » καὶ μνημονεύων ἐν αὐτοῖς τὰς ἀνωτέρω Ἡρακλείτειους σκέψεις, προφανῶς πειράται νὰ ἐρμηνεύσῃ ταύτας διὰ μυστικισμοῦ τινος καὶ δὴ τοῦ τοῦ Διονύσου, πρὸς ὃν δὲν ἦτο ξένος ὁ Ἐφεσίος (ἰδὲ ἀποσπ. 14 καὶ 15)· ὁ μυστικισμός, ὡς γνωστὸν, ἀπαιτεῖ τὴν νέκρωσιν τοῦ νοῦ καὶ ὁ ἀνθρώπος περιέρχεται εἰς τινὰ κατάστασιν ἐκστάσεως, οὕτω δέ, ἀποκαθαιρομένης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καθίσταται οὗτος εὐδαίμων καὶ μακάριος· ἐν κατακλειδί διὰ πάντων τῶν ἀνωτέρω ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν ἀνθρώπινων συμφορῶν, ὡς καὶ ἡ λύτρωσις τῆς ψυχῆς. (Περὶ Α. Ν. Zoumpos, *Der indische « Quietismus » in der mittelalterlichen Mystik: Atti del XII Congresso Internazionale di Filosofia* (Βενετία - Πάδοβα 12.9 - 18.9.1958)).

4. Ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου ἀναφέρονται τὰ κάτωθι: « *Εἰ μὴ γὰρ Διονύσω πομπὴν ἐποιούητο καὶ θυμεον ἴσμα αἰδολοισιν, ἀναιδέστατα εἴργαστ' ἂν ὄντος δὲ Ἰδῆς καὶ Διόνυσος, ὅτεω μαίησιν* »

1. Heilmittel = Diels, ἐνθ' ἄνωτ.

ται και ληναίζουσιν» (ἀπ. 15¹ = Κλήμ., Πρωτοβ. 84, σ. 26, 6, Stählin). Ἐνταῦθα δεικνύεται ὅτι ὁ Ἡράκλειτος γινώσκει πάντα τὰ «μυστήρια» τοῦ Διονύσου και συνεπῶς τὸ παρὸν ἀπόσπασμα δικαιολογεῖ πλήρως τὴν εἰς τὸ προηγηθὲν (ἀπ. 68) δοθεῖσαν ἐρμηνείαν τὸ κεντρικὸν σημεῖον τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος ἀποτελεῖ ἡ ἔκφρασις «ὧντὸς δὲ Ἄιδης και Διόνυσος» (πρβ. Klaus Reich, ὧντὸς δὲ Ἄιδης και Διόνυσος, Hermes 1952, σ. 105-109) ὁ Ἡράκλειτος ἐν τῷ παρόντι μνημονεύει ὅτι πάντα ταῦτα, ἦτοι αἱ δύο ἔννοιαι «Ἄιδης» και «Διόνυσος» ἔχουσι μίαν και τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ὡς ἡ φιλοσοφικὴ αὐτοῦ θεωρία περὶ ἀντιθέσεων ἀπαιτεῖ: «ταῦτό τ' ἐν ζῶν και τεθνηκόσ και [τὰ] ἐγγηγορός και τὸ καθεῦδον και νέον και γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι κάκεινα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα» (ἀπ. 88)¹ ἔπειτα, ἐὰν ἐξετάσωμεν πραγματικῶς τὰς δύο ἔννοιαι «Ἄιδης» και «Διόνυσος», ἦτοι τὴν ἔννοιαν τοῦ θανάτου και τὴν ἔννοιαν τῆς ζωῆς (= Albin Lesky, Wiener Studien 1936, 54 και Walter F. Otto, Dionysos 1933 ὡς και Ulrich von Wilamowitz, Glaube der Hellenen 2 (1932) 377), θὰ ἴδωμεν ὅτι ἀποτελοῦσι ταυτότητά τινα. Ὁ Διόνυσος, ὡς γνωστόν, ὁ θεὸς τῆς χαρᾶς και τῆς εὐθυμίας κατὰ τοὺς τρεῖς τοῦ χειμῶνος μῆνας ἐγκατέλειπε τὴν γῆν και εἰσήρχετο εἰς τὰ ὑπ' αὐτὴν ταυτιζόμενος μετὰ τῆς τοῦ θανάτου ἔννοιαι (Ζαγραῖος Διόνυσος)² πάντα τὰ ἀνωτέρω δὲν φρονῶ ὅτι ἐλήφθησαν τυχαίως ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου, ἀλλὰ τοῦναντίον, ἵνα ἐξυπηρετήσωσι πλὴν τῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ και τὰς μυθολογικὰς περὶ Διονύσου-Ἄιδου θεωρίας ἔπειτα ἡ Ἡρακλείτειος ἔκφρασις «ὄτεφ μαίνονται και ληναίζουσιν» ἔχει ληφθῆ ἔκ τοῦ «τυλικοῦ» τῆς λατρείαι τοῦ Διονύσου (Περὶ τῶν διαφόρων γραμματικῶν τύπων, ρημάτων κτλ. τοῦ μνημονευθέντος ἀποσπάσματος ἰδὲ Wilamowitz, Comm. Gramm. 2, 10, 15 κ.ἐξῆς ὡς και J. M. Stahl, Kritischhistorische Syntax des Griechischen Verbuns

1. Ἰδὲ και W. Verdenius, Heraclitus B. 82-83 and 15: Mnemosyne XII (1959), σ. 297.

2. J. Burnet, Early Greek Philosophy (4η ἔκδοσις 1950, μετάφρασις γαλλιστὶ ὑπὸ A. Reymond, Paris 1919), σ. 155, 1. — Olof Gigon, Untersuchungen zu Heraklit, Leipzig 1935, σ. 90 κ.ἐξῆς. — G. S. Kirk, The Cosmic Fragments of Heraclitus, Cambridge 1954, σ. 136-158. — K. Reinhardt, Hermes, τόμ. 77, σ. 242, 2 και Parmenides und die Geschichte d. griechischen Philosophie, Bonn 1916, σ. 203, 237, 252. — Wilamowitz, Hermes 62 (1927), σ. 276. — Zeller-Nestle, Philos. d. Griechen (ἔκρη ἔκδοσις 1920), σ. 805.

der klassischen Zeit, 1907, σ. 409· Ἰδὲ ἐπίσης περὶ τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος καὶ B. Snell, Heraklit⁴, 1944, σ. 10). Ἄλλὰ καὶ τι ἄλλο θὰ ἠδυνάμην νὰ παρατηρήσω, ὅτι αἱ πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου τελεταὶ ἐκφράζουσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς χαρᾶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ αὐταὶ ἐνέχουσι καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ θανάτου· ἀλλὰ πάντα ταῦτα γεννῶσιν ἐν τῇ ἐμῇ σκέψει τὴν ἰδέαν τοῦ 77ου ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου¹: «Ὅθεν καὶ Ἡράκλειτον ψυχῆσι φάναι τέρπιν ἢ θάνατον ὑγρῆσι γενέσθαι». Ἐνταῦθα, κατὰ τὸν διασώουσα τὸ μνημονευθὲν ἀπόσπασμα Νεοπλατωνικὸν φιλόσοφον Πορφύριον (= ἄντρον Νυμφῶν 10), εἰκονίζεται ὁ Ἡράκλειτος ὅτι θεωρεῖ τὴν «ὑγρὰν ψυχὴν» ὡς τέρπιν ἀφ' ἑνός, καὶ ὡς θάνατον ἀφ' ἑτέρου². (= A. N. Ζούμπου, «ψυχῆς τέρπις»³ καθ' Ἡράκλειτον, Ἀθηνᾶ 64 (1960), σ. 181 κ. ἐξῆς) διὰ δὲ τῆς ἐννοίας «ὑγρὰ ψυχὴ» μνημονεύει προφανῶς οὗτος τὸ φαινόμενον τῆς μέθης, τὸ ὁποῖον παρέχει μὲν τὴν τέρπιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ συγχρόνως τοῦτο ἀφανίζει καὶ τὴν ψυχὴν, ὅταν αἴτιη ὑγρανθῇ «ἀνθερόκοταν μεθυσθῆ ἀγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος, οὐκ ἐπιπίων, ἰκνηβαίνει, ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων» (ἀπ. 117 = Στοβ., Ἀνθολ. 5, 7), ἐν ᾧ ἡ «ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη» (ἀπ. 118⁴ = Στοβ., Ἀνθολ. 5, 8). Ἐπομένως ἡ μέθη ὑμνεῖ συγχρόνως τὴν «ζωὴν» καὶ τὸν «θάνατον».

δ. Ἐν ἄλλῳ τινὶ ἀποσπάσματι μνημονεύονται τὰ κάτωθι: «χρυσὸν γὰρ οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον» (ἀπ. 22 = Κλήμ., Στρομ. IV, 4 (II 249, 23 Stahlin))· θὰ ἠδυνάτο τις νὰ εἰκόσῃ ὅτι ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχουσι τὰ σπέρματα τῆς «κριτικῆς πραγματοκρατίας» (Kritischer Realismus), καθ' ἣν ἡ «Φύσις» οὐδέποτε καὶ ἐξ ἀρχῆς δεικνύει τὰ «πράγματα», ἀλλὰ τοῦναντίον διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς ἀναζητήσεως τῆς «οὐσίας» τούτων προκύπτουσι μὲν ὀλίγα, ἀλλ' ὁπωσδήποτε σαφῆ συμπεράσματα· διότι καθ' Ἡράκλειτον ἡ «φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ» (ἀπ. 123)⁵· ἡ κτῆσις τοῦ «χρυσοῦ», ἥτοι τῆς

1. Περὶ O. Gigon, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 109. — G. Kirk, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 116, 253, 340. — Zeller-Nestle, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 391.

2. Ἐνταῦθα ἡ ἐννοία τοῦ θανάτου πλὴν ἄλλων ἐνέχει καὶ τὸ φαινόμενον τῆς μεταβολῆς: «ψυχῆσι θάνατος ὕδωρ γενέσθαι» (ἀπ. 86) περὶ. ἔτι καὶ ἀπόσπ. 76.

3. Περὶ καὶ τὰ περὶ «ψυχῆς» μνημονεύοντα ἀποσπάσματα: 12, 36, 77, 98.

4. Περὶ J. Burnet, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 155. — H. Gomperz ἐν Hermes 58, 1923, σ. 42. — R. Walzer, Heraclito, Firenze 1939, σ. 147-148.

5. Περὶ Q., Gaudella, L'armonia invisibile di Heraclito: Sophia XVII (1949), σ. 332-338.

ἀληθείας πράγματός τινος απαιτεῖ ἐργασίαν καὶ κόπους πολλούς, ἐν τούτοις τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κατακτιήσεως ταύτης θὰ εἶναι ἐλάχιστον (πρβ. ἐνταῦθα τὸ ζεύγος τῶν ἀντιθέτων ἐννοιῶν πολλὴν (= γῆν)-ὀλίγον (= χρυσόν)), ἔπειτα κατὰ Ξενοφάνην: «οὔτοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖς ὑπέδειξαν, ἀλλὰ χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρίσκουσιν ἄμεινον» (ἀπ. 18). Εἰς τὰ ἀνωτέρω θὰ ἠδύνατο νὰ προσθέσῃ τις καὶ τὸ 18^{ον} ἀποσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, εἰς ὃ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «ἐὰν μὴ ἔλπηται, ἀνέλπιστον, οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερευνητον ἔδν καὶ ἄπορον» (Κλήμ., Στρωμ. II, 17 (II, 121, 24 Stählin))· προφανῶς ὁ ἄνθρωπος θὰ συναντήσῃ προβλήματα, ἅτινα ἐν πολλοῖς θὰ διαψεύδωσι πᾶσαν ἐλπίδα (ἀνέλπιστον) ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πραγματικὴν αὐτῶν λύσιν· ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν δὲν τρέφῃ ἐλπίδας (= μὴ ἔλπηται) διὰ τὰ «ἀνέλπιστα», δὲν θὰ δυνηθῆ νὰ ἀνακαλύψῃ (= οὐκ ἐξευρήσει) τὴν οὐσίαν αὐτῶν ἄνευ τῆς ἐρεῦνης καὶ ἐν γένει τῆς ὁδοῦ, ἣτις φέρεται πρὸς αὐτὴν (ἀνεξερευνητον ἔδν καὶ ἄπορον).

6. Ἐν τινι ἄλλῳ ἀποσπάσματι μνημονεύονται τὰ κάτωθι: «θυμῷ μάχεσθαι χαλεπὸν· ὁ γὰρ ἂν θέλῃ, ψυχῆς ὠνεῖται» (ἀπ. 85¹ = Πλουτ., Κοριολ., 22)· ὁ ἄλλοτε καθηγητὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ἀμβούργου W. Capelle ἐπεχείρησέ ποτε τὴν διατάξιν τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἐφεσίου βάσει τοῦ περιεχομένου αὐτῶν (πρβ. W. Capelle, Die Vorsokratiker, Stuttgart², 1940, σ. 130-157)· ἐν τῷ μνημονευθέντι διακρίνει ὁ Capelle τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ χαρακτηῖρα καὶ κατατάσσει τοῦτο σὺν ἄλλοις ἕξι ἀποσπάσμασι² (πρβ. ἀποσπάσματα: 41, 2, 112, 4, 117, 113, 43, 44, 121, 125α, 29, 34, 104, 49, 69, 119, 42, 57, 40) εἰς τὰ περὶ ἠθικῆς τοῦ Ἡρακλείτου, οὐδένα ὁμῶς λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ 110 ἀποσπάματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἀνήκεν ἀσφαλῶς μετὰ τοῦ εἰρημένου εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον τοῦ περὶ «φύσιος» ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Ἡρακλείτου.

Ἐν τῷ 110^ῳ ἀποσπάσματι (= ἀνθρώποις γίνεσθαι ὁκόσα θέλουσιν οὐκ ἄμεινον) (Στοβ., Ἀνθολ. I 175, Hense) ὁ Ἡράκλειτος συμπληροῖ τὴν σκέψιν αὐτοῦ, ἣτις ἐνέχεται ἐν τῷ 85^ῳ, διότι πρὸ τοῦ κινδύνου τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἐπιθυμιῶν ἐναντι τοῦ λογικοῦ, ἀφ' οὗ ἡ ἐπιθυμία (= ὅ,τι γὰρ θέλῃ) ὁπωσδήποτε θὰ ὑπερισχύσῃ (= ψυχῆς

1. Πρβ. A. B o g n e r, Heraklit 85: Hermes 1942, 215-216.

2. Τὴν ἠθικὴν πάλιν διακρίνει ὁ Capelle εἰς τινὰς ὑποδιαμερίσεις πρβ. ἐνθ' ἄνωτ., σ. 153-157.

ώνεται) εὔχεται διὰ τοῦ 110ου ἀποσπάσματος, ὅπως αὐταὶ (= ὀκόσα θέλουσι) τοῦλάχιστον μὴ εὐδοῶνται¹.

7. Ὁ W. Capelle (ἐνθ' ἄνωτ.) δὲν συμπεριλαμβάνει εἰς τὴν ομάδα τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡρακλείτου: «περὶ ἀντιθέσεων»² (= Von den Gegensätzen) καὶ τὸ ἀπόσπασμα 103 (= Πορφ. Ξ 200 (I 190 Schr.), τὸ ὁποῖον μνημονεύει τὰ ἑξῆς: «ξυγόν γὰρ ἀρχῆ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας».

Αἱ ἀντιθέσεις ἐνταῦθα εἶναι «ἀρχῆ» καὶ «πέρας», αἵτινες κατὰ διδασκαλίαν τοῦ Ἐφεσίου ταυτίζονται³ πρὸς διευκρίνησιν τῶν ἀνωτέρω ὁ Ἡρακλείτης χρησιμοποιεῖ τὴν «κύκλου περιφερείας» κυριότασιν, διότι τὸ σημεῖον ἐνάρξεως τῆς χαράξεως περιφερείας τινὸς καὶ τὸ σημεῖον τῆς λήξεως ταύτης ἐφάπτονται ὅσον ἀφορᾷ ὅμως εἰς τὰ περὶ τῆς ροῆς (= Der Fluss aller Dinge) ἀποσπάσματα αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται (πρβ. Capelle, σ. 132, ἀποσπ. 12, 49α, 91, 88) καὶ τὸ ἀπόσπασμα (74), ὃ μνημονεύει τὰ ἑξῆς: οὐ δεῖ (ὄς) «παῖδας τοκεῶνων» τοῦτ' ἐστὶ κατὰ ψιλόν καθότι παρελήφαμεν. Ἐν τῷ μνημονευομένῳ ἐνέχεται ἡ θεωρία τοῦ Ἐφεσίου Περὶ τῆς ροῆς κατ' αὐτὸν ἐκάστη γενεά, ἣτις παραλαμβάνει τι ἐκ τῆς προηγουμένης, ἀρεῖλει νὰ ἐλέγχη τοῦτο, ἵνα παραδίδῃ αὐτὸ εἰς τὴν ἐπερχομένην διάφορον· ἐν κατακλιθεὶ οἱ τῶν γεννητόρων παῖδες (= παῖδες τοκεῶνων) δὲν ἀρεῖλουσι νὰ ἀκολουθῶσι τὴν «γραμμὴν» τῶν πατέρων αὐτῶν.

8. Αἱ ἀνθρωπολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἡρακλείτου συνοψίζονται ἐν τοῖς ἑξῆς ἀποσπάσμασι αὐτοῦ: 29, 34, 104, 49, 69, 119 (= Capelle, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 155 κ. ἑξῆς: Von den Menschen überhaupt).

1. Πρβ. εἰ καὶ τὸ 236 ἀπόσπασμα τοῦ Δημοκρίτου.

2. Πρβ. W. Capelle, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 133 κ. ἑξῆς τὰ ἀποσπάσματα: 126, 62, 76, 8, 10, 51, 54.

3. Πρβ. ἀπ. 67: ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμὸς κτλ. (= Ἰπολ. IX, 10 π. αἰρέσεων) πρβ. προσέτι: H. Fränkel, Trans. Amer. Philol. Assoc. LIX 1938, σ. 290. — G. Kirk, ἐνθ' ἄνωτ., 184-201. — W. A. Heidel, Arch. Gr. Phil. XII, 1906, σ. 366 καὶ Proc. Amer. Ac. of arts XLVII, 1913, σ. 704-708. Ἐπίσης ὁ Capelle δὲν συμπεριλαμβάνει εἰς τὰ ἀνωτέρω καὶ τὸ ἀπόσπασμα: «Γναφεῖω ὁδὸς εὐθεῖα καὶ σχολιὴ μία ἐστὶ, καὶ ἡ αὐτὴ» (ἀπ. 59 = Ἰπολ. π. αἰρ. IX. 10). Ἐπίσης καὶ ἐν τῷ ἀποσπασματι «τῷ ὄν τὸξω ὄνομα βίος, ἔργον δὲ θάνατος» (ἀπ. 48) ὑποκρύπτεται ἡ ἐνότης δύο ἀντιθέτων ἐννοιῶν ἢ ὡς ἀνω ἐνότης ὑφίσταται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ τὸξου: διότι, ὡς γνωστόν, ἡ μὲν ὀνομασία τούτου εἶναι βίος (ὅπερ δηλοῖ τὸξον πρβ. Ὅμηρ. Βίος -οιο = τὸξον A 49, ζ 270 καὶ ζώην), τὸ δὲ ἔργον αὐτοῦ ὁ θάνατος.

α') Ἀπ. 29: «*Αἰρεῦνται γὰρ ἐν ἀντί ἀπάντων οἱ ἀριστοί, κλέος ἀνάσσει θνητῶν, οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηται ὄκωσπερ κτήνεα*»¹ (= Κλήμ., Στρωμ. IV, 50 (II 366, II Stählin)) ἐνταῦθα ὁ Ἡράκλειτος διαστέλλει τὴν ἔννοιαν τῆς ἡδονῆς καὶ διακρίνει τὸ «κλέος ἀνάσσει» ἐναντι τοῦ «θνητοῦ»: διαστέλλει ἐπίσης τοὺς ἀνθρώπους εἰς «ἀριστούς» καὶ εἰς «πολλούς»: οἱ πρῶτοι (= οἱ ἀριστοί) «αἰροῦνται» ἀντὶ «ἀπάντων» τὸ «ἔν», ἦτοι τὸ «κλέος ἀνάσσει» καὶ οὐχὶ πράγματα, ἅτινα ὑπόκεινται εἰς τὸν νόμον τῆς φθορᾶς: οἱ δεύτεροί (= οἱ πολλοί) ἐπιδιώκουσι τὴν ἔννοιαν τοῦ «κόρου» (= κεκόρηται), ὡς ἀκριβῶς τὰ κτήνη².

β') Ἀπ. 34: «*ἀξύνετοι ἀκούσαντες κωφοῖσιν εὐκίμω φάτις αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ παρεόντας ἀπειναί*»³ (= Κλήμ., Στρωμ., V, 116 (II 404, I Stählin)) ἐνταῦθα θὰ ἡδύνατό τις νὰ παραθέσῃ καὶ τὸ 1^{ον} ἀποσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου (= Σέξτ., Πρὸς Μαθημ. VII, 132), εἰς ὃ ἐκφράζεται τὸ παράπονον τοῦ Ἐφεσίου διὰ τὴν μὴ κατανόησιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ «Λόγου» καὶ λέγει τὰ ἑξῆς: «*τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἔόντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπειροῖσιν εὐκίμω, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων, τοιούτων, ὁκίλων ἐγὼ διηγεῦμαι διαίρεων ἕκαστον κατὰ φύσιν καὶ φράζων ὄκωσ περ ὄκωσ εἶδοντες ἐπιλανθάνονται*»⁴ ἄξια σημειώσεως τυγχάνει ἡ συγγένεια νοήματος καὶ φράσεων εἰς ἀμφοτέρα τὰ ἀποσπάσματα.

1. Περβ. Κλήμ., Στρωμ., IV, 50 (II 271, 17 Stählin) ἰδὲ ἐπίσης Capelle, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 156 περβ. ἐπίσης ἀποσπ. 1, 2, 72, 17, 19, 20, 56. Ἰδὲ καὶ H. Fränkel, Dichtung und Philosophie, New York 1951, σ. 487. — Martin Heidegger, Einführung in die Metaphysik, Tübingen 1953, σ. 75-88. — O. Gigon, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 120.

2. Περὶ τῶν «ζωφῶδων» τούτων ὁρμῶν περβ. ἀποσπ. 4, 117, 118. — Ὁ Ἡράκλειτος ἐπιτίθεται σφόδρα ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες θηρεύουσι σωματικὰς ἢ ὕλικὰς ἡδονὰς, διότι: ἕτερα γὰρ ἴππου ἡδονὴ καὶ κυνὸς καὶ ἀνθρώπου, καθάπερ Ἡρ. φησὶν «ὄκωσ σῶματ' ἄν ἐλέσθαι μᾶλλον ἢ χρυσόν»· ἡδιστὴν γὰρ χρυσοῦ τροφή ὄκωσ (ἀπ. 9) καὶ «Si felicitas esset in delectationibus corporis, boves felices diceremus, cum inveniant orobum ad comedendum (ἀπ. 4)». Ἐν τέλει ὁ ἀνθρώπος δὲν πράττει νὰ εὐρίσκῃ εὐχαρίστησιν εἰς ζωφῶδες ἡδονὰς, «Μῆτε βορβόρω χαίρειν» (ἀπ. 13).

3. Περβ. H. Fränkel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 476. — Gigon, ἐνθ' ἄνωτ. 2, 7, 11. — H. Gomperz, Wien Sitz. Ber. 48, σ. 128. — Kirk, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 47 καὶ 203.

4. Περβ. H. Fränkel, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 475, 2, τοῦ αὐτοῦ, Wege

γ') *Απ. 104: «Τίς γὰρ αὐτῶν νόος ἢ φρήν; Δήμων αἰδοῖσι πείθονται καὶ διδασκάλῳ χρεῖωνται ὁμίλῳ οὐκ εἰδότες ὅτι οἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί.» ἐνταῦθα θεωρεῖ ὡς γνώμονα τῆς κοινωνίας οὐχὶ τοὺς πολλοὺς, ἀλλὰ τοὺς ὀλίγους· ἔπειτα δὲν γνωρίζουσιν ὅτι οἱ πολλοὶ εἶναι κακοὶ καὶ οἱ ὀλίγοι ἀγαθοί· τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνωτέρω ἀποσπάσματος ἐκφράζει οὗτος καὶ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἀποσπάσματι (49): «εἰς ἐμοὶ μύριοι, ἐὰν ἀριστος ἦ» (πρβ. ἔτι καὶ ἀπόσπασμα 33): «Νόμος καὶ βουλῆ περθεσθαι ἐνός» (= Κλήμ., Στρωμ. V, 116 (II 404, 1, Stählin)).

δ') *Απ. 119: «Ἦθος ἀνθρώπων δαίμων»¹· περὶ αὐτοῦ ὁ Capelle (ἐνθ' ἀνωτ., σ. 156, 2) χαρακτηριστικῶς σημειοῖ τὰ ἐξῆς: «Treffend hierzu Diels in der Sonderausgabe: ἦθος... ist die auf sich Selbst beruhende Art des Charakters und Denkens: die, Individualität. Die beste Erläuterung von Herakleitos Gedanken ist die (davon übrigens ganz unabhängige) Ausführung von Otto Ludwig, Shakespeare-Studien, σ. 95».

9. Ἐν τινὶ ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου μνημονεύονται τὰ κάτωθι: «οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοί, δόξοι ἐγκυρεῖσιν, οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσιν, ἑωυτοῖσι δὲ δοκέουσι» (ἀπ. 17 = Κλήμ., Στρωμ. II 8 (II 117, 1 Stählin)).

Ἐν τῷ ἀνωτέρω ἀποσπάσματι προβάλλονται δύο βασικαὶ ἔννοιαι ὁ «Λόγος» καὶ ὁ «δόξα»· ἡ ἔννοια τοῦ «Λόγου» ὑποκρύπτεται εἰς τὴν ἔκφρασιν «τοιαῦτα», ἡ δὲ τῆς «δόξης» εἰς τὴν φράσιν «ἑωυτοῖσι δοκέουσι»· πάντα τὰ ἀνωτέρω διαγράφονται σαφέστερον ἐν τῷ 28ῳ ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου², εἰς ὃ ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Δοκέοντα γὰρ ὁ δοκιμώτατος γινώσκει, φυλάσσει καὶ μέντοι καὶ δίκη καταλήφεται ψευδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας (= Κλήμ., Στρωμ., V, 9 (II 331, 20 Stählin)).

und Formen (München 1955), σ. 156-198. — Kirk, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 33-46. E. L. Minar, The Logos of Heraclitus, Class. Philology XXXIV (1939), σ. 323-341. — B. Snell, Hermes 61 (1926), σ. 366.

1. Στοβ., Ἀνθολ. IV, 40, 23.

2. Πρβ. Deichgräber, Rhein. Mus. 84 (1940), σ. 44. — O. Gignon, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 51, 64 καὶ 127. — W. Heidel, Proc. Am. Ac. 48 (1913), σ. 682. — Kirk, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 335-337. — Reinhardt, Hermes 77 (1942), σ. 7 καὶ 245. — A. Rivier, Revue de Philologie 30 (1956), σ. 37-61. — Schottländer, Hermes 62 (1927), σ. 444. — B. Snell, Hermes 61 (1926), σ. 369. Πρβ. Κ. Α. Γεωργούλη, Ἡρακλείτος ἐν Λεξικῷ Ἡλλοῦ ἀπ. 28. Πρβ. καὶ O. Powers, Heraclitus Fr. 28 D. A new interpretation: Trans. Proc. of the Am. Phil. Ass. 1947, 432-433.

Ἡ συγγένεια ἀμφοτέρων τῶν ἀποσπασμάτων ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου εἶναι καταφανής διὸ θὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν φιλοσοφικὴν τοῦ δευτέρου ἀποσπάσματος ἐρμηνεῖαν καὶ τὰ πορίσματα τούτου δέον νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὡς διδάγματα τοῦ πρώτου ἀποσπάσματος (= 17).

Τὸ μνημονευθὲν γυν ἀπόσπασμα δύναται νὰ διακριθῆ εἰς δύο θέσεις ἐξ ἐπόψεως νοήματος.

I. Ἐν τῇ πρώτῃ θέσει ὁ Ἡράκλειτος ἐμφανίζει τὸν τέλειον τύπον ἀνθρώπου (= ὁ δοκιμώτατος), τοῦ ὁποῖου ἡ γνῶσις ὡς πρὸς τὰ πράγματα δὲν εἶναι πραγματικὴ, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις, ὡς ἐπίτευγμα τοῦ « ἀνθρωπίνου Λόγου » δὲν εἶναι ἢ « δοκέοντα », ἤτοι φαντάσματα, δοξασίαι δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὰ πράγματα, αἵτινες οὐδὲν ἀντικειμενικὸν κῦρος ἔχουσι¹.

II. Ἐν τῇ δευτέρᾳ θέσει ὁ Ἡρ. παρουσιάζει τὴν ἔννοιαν τῆς Δικαιοσύνης (= Δίκη), ἣτοι τὸν παγκόσμιον Λόγον, ὅστις, θὰ ἔλθῃ, ἵνα συλλάβῃ τοὺς « τέκτονας » καὶ « μάρτυρας » τῶν ψευδῶν πραγμάτων, ἃ ὡς « δοκέοντα » ζῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀνθρώπων².

Καθ' ἡμᾶς δύο εἰσὶν αἱ κεντρικαὶ ἔννοιαι, εἰς ἃς δύνανται νὰ στηριχθῆ τὸ ἀνωτέρω, δηλαδὴ τὰ « Δοκέοντα » καὶ ἡ « Δίκη ». Τὰ « Δοκέοντα » εἶναι ἄλλως τε τὸ ἀντικείμενον τῆς παρουσίας ἐρεῦνης, ὅπερ δεσπόζει καὶ τῶν δύο ἀποσπασμάτων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς « Δίκης » καὶ τὴν θέσιν, ἣν λαμβάνει αὕτη ὡς πρὸς τὰ « Δοκέοντα » εἶναι πάλιν ἀνάγκη νὰ δείξω, ἵνα καταφανῆ ὅτι ὁ Ἐφέσιος διάκειται λίαν ἐχθρικῶς πρὸς τὰ « Δοκέοντα », πλὴν ὅμως ταῦτα ὑπάρχουσι καὶ ἀποτελοῦσι τὴν γνῶσιν τῶν ἀνθρώπων.

I. Τὰ « Δοκέοντα » παρουσιάζονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἕνεκα τῆς ἀδυναμίας τῆς γνώσεως τῶν ἀνθρώπων, ὅπως συλλάβωσιν οὗτοι τὴν πραγματικὴν τῶν πραγμάτων φορᾶν, διότι τὰ « πράγματα » καθ' Ἡράκλειτον γέουσι συνεχῶς, ὡσπερ ποταμός: « λέγει που ὁ Ἡράκλειτος, ὅτι πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει »³ καὶ ἐπομένως: « ἄρα ἐν μὲν αὐτὸ καθ' αὐτὸ

1. Τὰ « δοκέοντα » ὁ Ἡρ. χαρακτηρίζει ὡς « οἴησιν », ἣν καὶ καλεῖ « ἱερὰν νόσον », πρβ. ἀπ. 46 (= τὴν οἴησιν ἱερὰν νόσον ἔλαβε) πρβ. καὶ Α. Ν. Ζουμπου, Οἴησις und Γνώμη bei Herakleitos, 1953. — Ἴδὲ καὶ Α. Ν. Ζουμπου, Ἡρακλείτου τοῦ Ἐφεσίου, Θέματα γνωσιολογικά: Μικρασιατικὰ Χρονικά 9 (1960), σ. 336-344.

2. Πρβ. O. Powers, Heraclitus Fr. 38 D. A new interpretation: Transactions and Proceedings of the American Philological Association LXXVIII (1947), 432-438.

3. Πλάτ. Κρατ. 402 Α πρβ. ἐπι Ἀριστ. Μετ. Γ 5, 1010a-10. 71012a

οὐδέν ἐστιν, οὐδ' ἂν τι προσείποις ὀρθῶς οὐδ' ὀποιουοῦν τι, ἀλλ' ἐὰν ὡς μέγα προσαγορεύῃς καὶ μικρὸν φανεῖται, καὶ ἐὰν βαρὺ, κοῦφον, ξύμπαντά τε οὕτως, ὡς μηδενὸς ὄντος ἑνὸς μήτε τινὸς μήτε ὀποιουοῦν ἐκ δὲ δὴ φορᾶς τε καὶ κινήσεως καὶ κράσεως πρὸς ἄλληλα γίγνεται πάντα, & δὴ φαμεν εἶναι, οὐκ ὀρθῶς προσαγορευόντες»¹ προσέτι δὲ φρονεῖ ὁ Ἡρ. ὅτι οὔτε ὀνόματα δὲν δυνάμεθα νὰ δίδωμεν εἰς τὰ πράγματα, διότι πάντα ταῦτα κατ' αὐτὸν εὐρίσκονται ἐν συνεχεῖ ροῇ ἢ στάσις, ἢ μονιμότης, ἢ ἀκινήσια εἶναι ἴδιον τῶν νεκρῶν: «Ἡράκλειτος ἠρεμίαν μὲν καὶ στάσιν ἐκ τῶν ὄλων ἀνήρει, ἐστὶ γὰρ τοῦτο τῶν νεκρῶν»². Ἐν τούτοις θὰ ἦτο δυνατόν διὰ μέσου τῆς ροῆς ταύτης νὰ διακρίνη τις τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων φορᾶν, ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἐπετυγχάνετο μόνον διὰ τοῦ «Λόγου», διότι οὗτος ὁ «Λόγος», ὡς γνωστὸν, κυβερνᾷ τὰ πάντα: «Ἐν τῷ σοφῶν ἐπίστασθαι γνώμην, ὁτέη ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων»³. Ἄλλ' ἐν τῷ ὁ «Λόγος» εἶναι κοινός, οἱ πολλοὶ ζῶσιν, ὡς νὰ ἔχουσιν ἕκαστος ἰδιαίτερον λογικόν: «Διὸ δεῖ ἐπεσθαι τῷ (ξυνῷ τουτέστι τῷ) κοινῷ ξυνός γὰρ ὁ κοινός. τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυναῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἴδιαν ἔχοντες φρόνησιν» (ἀπ. 2⁴ = Σέξτ. Ἐμπ., VII, 133)· τὸ «ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἴδιαν ἔχοντες φρόνησιν» εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὄποιον χαρακτηρίζει τὴν ἀδυναμίαν τῆς γνώσεως τῶν ἀνθρώπων, ὡς πρὸς τὴν εὑρεσιν ἀληθείας τινός, ἐπειδὴ τρόπον τινὰ ἀπομακρύνονται οὗτοι τοῦ Θείου Λόγου, τουτέστι τῆς πραγματικῆς γνώσεως καὶ σχηματίζουν ἰδιαίτεραν καὶ ἐσφαλμένην γνώσιν (= δοκέοντα), διότι ἀκριβῶς «ζώουσιν ὡς ἴδιαν ἔχοντες φρόνησιν»· νῦν δὲ θὰ ἐξετάσωμεν τὴν αἰτίαν τῶν ἀνωτέρω, ἧτις εἶναι καθ' ἡμᾶς ἢ ἐξῆς. Ὡς γνωστὸν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, καθ' Ἡράκλειτον, εἶναι μοῖρα τοῦ θείου πυρός καὶ ὅταν αὕτη ἐγκλωβισθῇ ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, ἀπόλ-

24. 8, 1012b 35 k 5, 1062a, 31 18a καὶ H. Cherniss, Aristotle's criticism of presocratic Philosophy, Baltimore 1935.

1. Πλάτ. Θεαίτ. 152d.

2. Ἄετ. I 23, 7 (= Diels, Dox. Gr. 320).

3. Ἄπ. 41 (= Διογ. Λαέρτ. IX. 1) πρβ. ἐτι Deichgräber, Philologus 93 (1938-1939), σ. 15. — Gigon, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 145. — W. A. Heidel, Proc. Am. Ac. Arts 48 (1913), σ. 700. — Kirk, ἐνθ' ἀνωτ., 386-391. — H. Gomperz, Wien. Sitz. Ber. 43 (1922-1923), σ. 117. — Th. Gomperz, Wien Sitz. Ber. 1886, 1004. — K. Reinhardt, Parmenides κτλ. σ. 62, 2 καὶ 209, 1. — B. Snell, Hermes 61 (1926) καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Phil. Unt. 29 (1934), σ. 52.

4. Ἰδὲ E. Loew, Das Fragment 2 des Herakleitos: Archiv. f. Gesch. d. Philos. 25 (1912), 456-462.

λυσι τὴν θεϊαν ιδιότητα, ἣν πρότερον εἶχεν, ὡς συνηνωμένην μετὰ γηίνων στοιχείων καὶ ἀποθνήσκει, δηλαδή τὸ θεῖον πῦρ σβέννυται· διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος, καίτοι ἔχει τὸ θεῖον πῦρ ἐντὸς αὐτοῦ, ἦτοι τὸν θεῖον « Λόγον », βαδίζει πάντοτε πρὸς τὴν ἀλογίαν καὶ τὴν ἀσαφῆ τῶν πραγμάτων γνῶσιν καὶ μόνον, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀποθάνῃ, τὸ εὐρισκόμενον ἐντὸς αὐτοῦ θεῖον πῦρ ἀνάπτει, δηλαδή ἡ μέχρι πρὸ ὀλίγου τεθνεῶσα ψυχὴ ζῆ καὶ ἐλευθεροῦται ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος: « ἄνθρωπος ἐν εὐφρο[σύ]νῃ φάος ἀπτε[τα]ι ἐαυτῷ ἀποθανών, [ἀποσβεσθεὶς ὄψεις], ζῶν δὲ ἀπτεται τεθνεῶτος εὐδων, ἀποσβεσθεὶς ὄψεις, ἐργηγορῶς ἀπτεται εὐδοντος »¹. Ἄταν παραστατικῶς διδάσκει ὁ Ἡράκλειτος, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θεοὶ θνητοὶ, οἱ δὲ θεοὶ ἄνθρωποι ἀθάνατοι, οἵτινες ζῶσι διὰ τοῦ θανάτου τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀποθνήσκουσι διὰ τῆς ζωῆς ἐκείνων: « ἀθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες »². * Ἀλλὰ καὶ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα γράφει: « ὅτε μὲν γὰρ ἡμεῖς ζῶμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν τεθνάναι καὶ ἐν ἡμῖν τεθάφθαι, ὅτε δὲ ἡμεῖς ἀποθνήσκομεν τὰς ψυχὰς ἀναβιωθῆναι καὶ ζῆν » (= Σέξτ., Πρὸς Πυρρ. III, 230). Ἐπομένως καὶ συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ροῆς (= Ἀριστ., Περὶ Οὐρ. III, 1, 298 b 29: οἱ δὲ τὰ μὲν ἄλλα πάντα γίνεσθαι τέ φασι καὶ δεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐδέν) οὐδεμία ψυχὴ δύναται

1. Ἄπ. 26 (= Κλημ., Στρωμ., IV, 143 (II 910, 21 Stählin)) κατὰ τὴν ἡμετέραν κριτικὴν ἀποκατάστασιν: A. N. Z o u m p o s, *Interprétation philosophique du vingt - sixième Fragment d'Héraclite*: *Revue des Études Grecques* 59 - 60 (1946 - 1947), σ. 1 - 7. Ἰδὲ καὶ A. N. Ζ ο ὺ μ π ο υ, Διορθωτικὰ εἰς Ἡρακλείτου ἀπόσπασμα (= 26 Diels - Kranz⁶), Ἀθήναι 1961. — Πρὸβ. ἔκ A. D y r o f f ἐν *Phil. Woch.* 37 (1917), στήλη 1211 - 1214. — H. H ö l s c h e r, *Varia Variorum - Festgabe für K. Reinhardt*, σ. 77 - 79. — G i g o n, *Ursprung d. Gr. Philos.*, Basel 1945, σ. 234. — K i r k, *Am. Journal of Phil.* 70 (1949), σ. 384 - 393. — B. S n e l l, *Hermes* 61 (1926), σ. 370, 3. — Z e l l e r - N e s t l e, 1 - 2, σ. 897, 1. — O. L e u z e, *Hermes* 50 (1915), 604 - 625.

2. Ἄπ. 62 (= Ἰπκ. π. αἰρ. IX, 10) πρὸβ. ἀκόμη F r ä n k e l, *Dichtung und Philosophie*, σ. 480. — G i g o n, *Unters. zu Her.*, σ. 123. — H. G o m p e r z, *Hermes* 58 (1923), σ. 20 - 56. — K i r k, *The Cosm. Fragm. of Heracl.*, σ. 95, 121, 144, 171, 248, 289, 309, 314, 350, 391. — R e i n h a r d t, *Parmenides κτλ.*, σ. 179. — Πρὸβ. προσέτι καὶ ἄπ. 77: ...ζῆν ἡμᾶς τὸν ἐκείνων θάνατον καὶ ζῆν ἐκείνας τὸν ἡμέτερον θάνατον (= Νουμην. ἄπ. 35 - ἐκδ. Thedinga κατὰ Πορφύριον, ἄντρον Νυμφῶν 10) Ἰδὲ καὶ G i g o n, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 109. — K i r k, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 116, 253, 340. — Z e l l e r - N e s t l e, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 891.

νὰ μείνῃ αἰωνίως ἐν σημείῳ τινί, ἀλλ' ὄπασχει ἀνάγκη ἀλλαγῆς¹ (πρβ. Α. Ν. Ζουμπον, Περί τοῦ 98ου ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου, Ἀθήναι 1949): «Ἡράκλειτος μὲν γὰρ ἀμοιβὰς ἀναγκαίας τίθεται ἐκ τῶν ἐναντίων, ὁδὸν τε ἄνω καὶ κάτω διαπορεύεσθαι τὰς ψυχὰς ὑπέιληφε καὶ τὸ μὲν τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένειν κάματον εἶναι, τὸ δὲ μεταβάλλειν φέρειν ἀνάπασιν»² (πρβ. Α. Ν. Ζουμπον, Εἰς τὴν Ἡρακλείτειον ἔκφρασιν «μεταβάλλον ἀναπαύεται», Πλάτων 12 (1960), σ. 159-161) ἡ πραγματικὴ λοιπὸν οὐσία τῆς ἀληθείας μόνον τῷ Θεῷ ἀνήκει, διότι: «ἐν τῷ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην δέτη ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων» (ἀπ. 41) ἄξιον ἐπίσης σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἐν ᾧ τὸν «Λόγον» συναναστρέφονται διαρκῶς οἱ ἄνθρωποι, ἐν τούτοις οὗτοι εὐρίσκονται ὡς πρὸς αὐτὸν πάντοτε εἰς ἀσυμφωνίαν: «ᾧ μάλιστα διηνεκῶς ὁμιλοῦσι λόγῳ τούτῳ διαφέρονται καὶ οἷς καθ' ἡμέραν ἐγκυροῦσι, ταῦτα αὐτοῖς ξένα φαίνεται»³. ἔπειτα ὁ ἄνθρωπος ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ φαίνεται ὡς νήπιον, ὅπως ἀκριβῶς τὸ παιδίον ἔμπροσθεν τοῦ ἀνδρός: «ἀνὴρ νήπιος ἤκουσε πρὸς δαίμονος ὀκωσπερ παῖς πρὸς ἀνδρός»⁴.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξις δὲν ἔχει σοφίαν, ἐν ᾧ ἡ θεία ἔχει: «ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνώμας, θεῖον δὲ ἔχει»⁵. προσέτι, ἡ ἀνθρω-

1. Πρβ. Α. Ν. Ζουμπον, Die metaphysische Bedeutung des Wortes «Ἄδης» bei Herakleitos: Actes du XIème Congrès International de Philosophie (Bruxelles, 20-26 Août 1953), τόμος 12^{ος}, σ. 54 κ.εξῆς. — Πρβ. ἐπὶ Kirk, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 285. — Reinhardt, Parmenides, 195. — Zeller, I, 898.

2. Στοβ. Ἐκλογ. I 906. Πρβ. καὶ ἀπ. 84 (= Α. Ν. Ζουμπον, Παρατηρήσεις εἰς τὸ 84ον ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, Ἀθήναι 1959 (Φιλοσοφικά Σημειώματα, τεύχος 3ον, ἀριθμὸς σειρᾶς 3, Ἀθήναι 1960).

3. Ἀπ. 72. Πρβ. Gigon, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1, 18, 127. Kirk, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 43, 47, 204, 276. — B. Snell, Hermes 61 (1926), σ. 370. — Zeller-Nestle, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 841, 3.

4. Ἀπ. 79 (Ὠριγ., Κατὰ Κέλσ. VI 12 p. 82, 23 Koetschau) πρβ. καὶ τὰ ἀποσπ. 81 καὶ 82.

5. Ἀπ. 78 (= Ὠριγ., Κατὰ Κέλσ. VI 12 p. 82, 83 Koetschau). Πρβ. προσέτι Fränkel, Dichtung u. Philos., σ. 488. — H. Gomperz, Philosophical Studies, 1953, σ. 87, Τοῦ αὐτοῦ ἐν Hermes 58 (1923), σ. 20-56. — Gigon, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 135. — W. Heidei, Proc. Am. Acad. of arts 48 (1913), σ. 684-717. — Kirk, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 385-387, 395-397. — Reinhardt, Parmenides κτλ., σ. 201-206. — B. Snell, ἐν Hermes 61 (1926) κτλ.

πίνη γνώσις κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι ἢ «παίδων ἀθόρματα» νενόμικεν εἶναι τὰ «ἀνθρώπινα δοξάσματα»¹.

Ἐπομένως σαφῶς δείκνυται, ὅτι ἢ «ἀνθρώπειος γνώσις» διαφέρει τῆς θεϊκῆς· ὁ ἀνθρώπειος «Λόγος» (= γνώσις) ῥέει, ὥσπερ ποταμὸς καὶ μεταβάλλεται ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν (Πλάτ., Θεαίτ. 152d), ἐν ᾧ ἢ πραγματικῆ γνώσις, ἦτοι ὁ Θεῖος «Λόγος» μένει ἀμετάβλητος καὶ «κεχωρισμένος» τῶν ἄλλων πραγμάτων, διότι «δόξων λόγους ἤκουσα, οὐδεὶς ἀφικνεῖται εἰς τοῦτο, ὥστε γνώσκω ὅτι σοφὸν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον»² (Α. Ν. Ζούμπου, 'Ἡ θεωρία τοῦ Πανενθεϊσμοῦ «Panentheismus» τοῦ Κ. Krause ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Ἡρακλείτου ('Ανακοίνωσις ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν 27-4-1961 - Πρακτικὰ 36 (1961), σ. 163-165)). Ἐκ τούτων σαφῶς καθίσταται, ὅτι ὁ Θεῖος Λόγος προδιαγράφει ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ, τοῦ ὀρατοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ὀρθοῦ· ἐὰν ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν ὀρθὴν τῶν πραγμάτων φορὰν, αἰτία τούτου εἶναι τὸ ἀτελὲς καὶ πεπερασμένον αὐτοῦ, διότι διὰ τὸν Θεὸν πάντα τὰ πράγματα εἶναι τέλεια, ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἀλλ' οἱ ἀνθρώποι, ἀλλὰ μὲν νομίζουσι ὅτι εἶναι ἄδικοι, ἀλλὰ δὲ δίκαιοι: «τῷ μὲν θεῷ κατὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἀνθρώποι δὲ ἂ μὲν ἄδικοι» ὑπειλήφασιν «ἂ δὲ δίκαιοι»³ (πρὸς Α. Ν. Ζουμπου, Das ethische Urteil bei Herakleitos, Πλάτων 11 (1959), σ. 420-423).

II. Ἐν τῇ δευτέρᾳ θέσει παρουσιάζεται ὁ Θεῖος Λόγος ὡς δίκη, ἣτις γνωρίζει τοὺς «τέκτονας» καὶ μάρτυρας τῶν ψευδῶν καταστάσεων (δοκέοντα)· ἀλλὰ «τέκτονες» ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἢ ὁ «ἀνθρώπειος Λόγος», «μάρτυρες» δὲ αἱ αἰσθήσεις: «κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὠτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων»⁴. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα παρέχουσιν εἰς τὸν ἀνθρώπον δόξαν καὶ οὐχὶ γνώσιν· ὁ αἰσθητὸς καὶ ῥέων κόσμος δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ διὰ τῶν αἰσθήσεων, διότι

1. Ἄπ. 70 (= Ἰαμβλ., Περὶ ψυχῆς (Στοβ., Ἐκλ. II 1, 16)).

2. Ἄπ. 108 (= Στοβ., Ἀνθολ. I 174 Heuse), πρὸς H. Fränkel, Dicht. u. Philosophie. — O. Gigon, σ. 188. — W. A. Heidel, Proc. Am. Ac. Arts 58 (1913), σ. 704 κ.ἐξής. — Kirk, ἐνθ' ἄνωτ., 389-400. — Reinhardt, Parmenides κτλ., σ. 205. — Zeller-Nestle, ἐνθ' ἄνωτ., I, 629, 1, 791.

3. Ἄπ. 102 (= Πορφ. Δ 4 [I 69, 6 Schr], πρὸς H. Fränkel, Trans. Amer. Phil. Assoc. LXIX (1938), σ. 243. — Kirk, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 180-183. — Gigon, σ. 187. — Reinhardt, Parmenides κτλ., σ. 180, 2.

4. Ἄπ. 107 (= Σέξτ. Ἐμπ., VII, 126).